

**Karolinska
Institutet**

Diarienummer: 1-743/2022

31 augusti 2022

Den anatomiska samlingen vid Karolinska Institutet – historia, nutid och förslag till hantering

Delrapport från Arbetsgruppen för medicinhistoriska och etiska aspekter
på historiska minnesmärken och samlingar på Karolinska Institutet

Till rektor, Karolinska Institutet

Den av rektor den 1 oktober 2020 tillsatta arbetsgruppen för medicinhistoriska och etiska aspekter på historiska minnesmärken och samlingar på Karolinska Institutet avlämnar härmed sin andra och sista delrapport, rörande Karolinska Institutets anatomiska samling av mänskliga kvarlevor.

Utöver undertecknade har flera personer medverkat i arbetet. För en sammanställning över medverkande, se bilaga 1.

Stockholm den 31 augusti 2022

Ninib Baryawno, representant för Junior Faculty och Fakultetsrådet, Karolinska Institutet

Sven-Erik Brodd, professor emeritus i kyrkovetenskap, Uppsala universitet

William Bülow, forskare i tillämpad etik, Uppsala universitet

Gert Helgesson, professor i medicinsk etik, Karolinska Institutet (*ordförande*)

David Makari, studentrepresentant, Medicinska Föreningen, Karolinska Institutet

Jane Reichel, professor i förvaltningsrätt, Stockholms universitet

Liv Nilsson Stutz, professor i arkeologi, Linnéuniversitetet

Innehåll

1. BAKGRUND	3
2. ARBETSGRUPPENS UPPDRAG	5
3. DEN ANATOMISKA SAMLINGEN VID KAROLINSKA INSTITUTET – EN KORT ÖVERSIKT ÖVER DESS HISTORIA OCH NUVARANDE INNEHÅLL OCH FÖRVALTNING	5
4. INNEHAV AV EN ANATOMISK SAMLING	11
5. ÅTERLÄMNING (REPATRIERING) AV MÄNSKLIGA KVARLEVOR	16
6. FORSKNING PÅ MÄNSKLIGA KVARLEVOR I ANATOMISKA SAMLINGAR	19
7. MEDICINHISTORISKT BRUK AV MÄNSKLIGA KVARLEVOR FRÅN ANATOMISKA SAMLINGAR	23
8. ARBETSGRUPPENS REKOMMENDATIONER	24
8.1. REKOMMENDATIONER MED AVSEENDE PÅ HANDLINGAR OCH HÄNDELSER I DET FÖRFLUTNA	25
8.2. FRAMÅTSYFTANDE REKOMMENDATIONER AVSEENDE KAROLINSKA INSTITUTETS ANATOMISKA SAMLING.....	25
 BILAGOR	
Bilaga 1: Arbetsgruppens sammansättning	28
Bilaga 2: Arbetsprocessen	29
Bilaga 3-4: Rektors beslut och uppdragsbeskrivningar (i separata filer)	
Bilaga 5: Helena Ek, "Mänskliga kvarlevor i Karolinska Institutets samlingar: En historisk översikt och inventering". Promemoria skriven på uppdrag av arbetsgruppen. Karolinska Institutet, mars 2022 (i separat fil)	

1. BAKGRUND

Hösten 2020 inrättades en arbetsgrupp på Karolinska Institutet av rektor Ole Petter Ottersen med uppdrag att, i samarbete med medicinhistoriker vid *Medicinens historia och kulturarv*, belysa och diskutera medicinhistoriska och etiska aspekter på historiska minnesmärken och den anatomiska samlingen vid Karolinska Institutet – samt att komma med konstruktiva förslag för framtida hantering. Arbetet delades upp i två delar. Inom den första delen sammanställde idéhistorikern Petter Hellström översikten ”Namngivning av fysiska miljöer vid Karolinska Institutet”, som publicerades i september 2021 i samband med att arbetsgruppen lade fram sin första rapport. Mot bakgrund av arbetsgruppens rapport och den efterföljande debatten fattade rektor ett beslut om namngivning av byggnader, salar med mera på Karolinska Institutet i november 2021. Denna rapport rör den andra delen av uppdraget, den anatomiska samlingen.

Arbetsgruppens uppdrag ska förstås mot bakgrund av Karolinska Institutets ambitioner i strategidokumentet Strategi 2030, som betonar vikten av ett etiskt förhållningssätt och tydlighet med den egna värdegrunden. Till detta kan knytas ambitionen att belysa universitetets egen historia, inklusive dess kontroversiella sidor. Men uppdraget kan också förstås mot bakgrund av internationella strömningar och konkret kritik mot universitetets sätt att hantera sitt historiska arv. Kritiken mot Karolinska Institutet har inte minst rört hanteringen av minnet av forskarna Anders Retzius (1796–1860) och Gustaf Retzius (1842–1919). Dessa personer stod i fokus för diskussionen om hanteringen av personnamn på gator, salar och byggnader (Retzius väg, Retziussalen och Retziuslaboratoriet) liksom användningen av minnesmärken på campusområdet (byster av Anders och Gustaf Retzius). I en diskussion av Karolinska Institutets anatomiska samling blir dessa namn åter aktuella. De globala strömningarna har gällt en strävan att synliggöra övergrepp och rasism i vetenskapens namn bland västerländska forskare under gångna sekler. De historiska anatomiska samlingar som finns vid många av världens medicinska fakulteter har byggts upp inom ramen för dåtida makthierarkier och påvisar ofta föreställningar och praktiker med en rasistisk underton. Mänskliga kvarlevor (skelett och preparerade organ) har historiskt använts inom forskning och utbildning vid Karolinska Institutet och vid andra medicinska fakulteter. En del av dessa, särskilt kranier, har använts inom ramen för 1800-talets fysiska antropologi. Denna forskningsinriktning uppvisar ofta etnocentriska värderingar och föreställningar om skillnader mellan folkgrupper.

Arbetsgruppens arbete har delvis syftat till att klargöra hur samlingen av mänskliga kvarlevor tillkommit och med vilka syften, och hur den har använts och hanterats genom åren, men också att närmare överväga vilka frågeställningar och avvägningar som Karolinska Institutet står inför idag med den mänskliga anatomiska samlingen som det har i sitt förvar och de förväntningar och krav som ställs på ett modernt och upplyst universitet. Frågor som arbetsgruppen har velat besvara rör hur den mänskliga anatomiska samlingen hanteras idag och hur den bör hanteras i framtiden. Den sistnämnda frågan rymmer i sin tur frågor om huruvida samlingen bör behållas eller avvecklas (helt eller delvis, och i så fall hur), hur önskemål från ursprungsfolk och andra grupper om återlämning av kvarlevor bör hanteras och om det är rimligt att använda samlingen för forskning eller medicinhistoriska syften, som medicinhistoriska utställningar, och i så fall på vilka villkor.

Ursprungsfolks och nationella minoriteters rättigheter

Arbetsgruppens uppdrag ska inte enbart förstås utifrån Karolinska Institutets ambitioner att öppet och självkritiskt belysa sitt förflutna. Det finns även en juridisk kontext att förhålla sig till, som omfattar såväl internationella deklarationer och konventioner som nationell lagstiftning. FN:s konventioner för mänskliga rättigheter¹ tar sin utgångspunkt i att alla folk har rätt till självbestämmande. När det gäller ursprungsfolk² har FN antagit en särskild deklaration om ursprungsfolks rättigheter. I artikel 19 av deklarationen framgår:

States shall consult and cooperate in good faith with the indigenous peoples concerned through their own representative institutions in order to obtain their free, prior and informed consent before adopting and implementing legislative or administrative measures that may affect them.

FN har vidare antagit en deklaration om ursprungsfolks rättigheter, ett icke bindande dokument som preciseras i FN-organet ILO:s konvention (nr 169) om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder. Konventionen innehåller bestämmelser om staters skyldighet att konsultera eller samråda med ursprungsfolk i frågor som rör dem. Sverige har inte tillträtt konventionen, men den har i vissa delar ansetts ha sedvanerättslig status.³ På europeisk nivå har Europarådet antagit en konvention, ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter. I samband med att Sverige ratificerade konventionen angavs att samer, sverigefinnar, tornedalingar, romer och judar erkänns som nationella minoriteter i Sverige. Av artikel 15 i konventionen framgår:

Parterna skall skapa nödvändiga förutsättningar för att den som tillhör nationella minoriteter effektivt skall kunna delta i det kulturella, sociala och ekonomiska livet samt i offentliga angelägenheter, särskilt sådana som berör dem.

I regeringsformen återspeglas rättigheterna i 1 kapitel 2 § regeringsformen, där det framgår att det samiska folkets liksom etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas. I lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk anges i 5 § att förvaltningsmyndigheter ska ge de nationella minoriteterna möjlighet till inflytande i frågor som berör dem och så långt det är möjligt samråda med minoriteterna i sådana frågor. I lag (2022:66) om konsultation i frågor som rör det samiska folket ges samer, i egenskap av ursprungsfolk, en särskild rätt att konsulteras i ärenden som kan få särskild betydelse för dem. Mot bakgrund av ovan nämnda lagstiftning och konventioner framstår det som synnerligen viktigt att representanter för ursprungsfolk och övriga nationella minoriteter involveras i frågor som rör hantering av kvarlevor i anatomiska samlingar när koppling finns till dessa grupper. Det kan röra dels

---

¹ FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter och konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.

² I juridiska och andra formella sammanhang är "urfolk" den etablerade termen. Vi har i denna rapport genomgående valt beteckningen "ursprungsfolk", då vi uppfattar den som något mer lättbegriplig.

³ NJA 2020 s. 3, Girjas, p. 130.

frågor om att återlämna kvarlevor, dels om bevarande av anatomiska samlingar och användning av dessa för forskning och medicinhistoriskt bruk.

Utöver bindande regler har Riksantikvarieämbetet 2020 antagit ett policydokument *God samlingsförvaltning. Stöd i hantering av mänskliga kvarlevor i museisamlingar*, som bygger på ovanstående regler liksom på etiska regler som tagits fram av Icom (International Council of Museums).

2. ARBETSGRUPPENS UPPDRAG

I arbetsgruppens uppdrag från rektor från hösten 2020 ingår att diskutera och analysera medicinhistoriska och etiska aspekter på dels historiska minnesmärken och namngivning av salar, byggnader med mera, dels den anatomiska samlingen av mänskliga kvarlevor vid Karolinska Institutet. I uppdragsbeskrivningen underströks att universitetets strategiska dokument Strategi 2030 anger att Karolinska Institutet ska vara "ett universitet med ett proaktivt förhållningssätt inom etik och en tydlig och väl kommunicerad värdegrund". I och med att arbetsgruppen lämnade in sin delrapport om historiska minnesmärken och namngivning i september 2021 avslutades den första delen av arbetsgruppens uppdrag.

Uppdraget avseende den mänskliga anatomiska samlingen preciserades enligt följande i ett beslut från februari 2022:

- Att i samarbete med enheten Medicinens historia och kulturarv ge en översikt av de anatomiska samlingarnas tillkomst, innehåll, förvaltning och användning.
- Att ge en viss global utblick avseende förvaltning av anatomiska samlingar samt föra in ett internationellt perspektiv i arbetet.
- Att redovisa eventuella andra utredningars och arbetsgruppers arbete på Karolinska Institutet avseende de anatomiska samlingarna.
- Att föreslå en strategi för fortsatt förvaltning av den anatomiska samlingen, inklusive frågor om repatriering, bevarande, användning som medicinhistorisk resurs och forskning.

I beslutet från februari 2022 anges vidare, avseende arbetsordning, att det ska råda öppenhet kring arbetsprocessen – internt gentemot Karolinska Institutets ledning genom regelbunden avrapportering och i relation till nationella minoriteter genom öppenhet och dialog.

3. DEN ANATOMISKA SAMLINGEN VID KAROLINSKA INSTITUTET – EN KORT ÖVERSIKT ÖVER DESS HISTORIA OCH NUVARANDE INNEHÅLL OCH FÖRVALTNING

För att få en genomlysning av Karolinska Institutets anatomiska samlingar historiskt och i nutid anlidade arbetsgruppen vetenskapshistorikern fil.dr. Helena Ek. Eks promemoria bifogas i sin helhet (bilaga 5). I detta avsnitt ges en summering av hennes genomgång (för referenser, se denna).

Vad finns i den anatomiska samlingen?

Det bör sägas med en gång att det som finns i Karolinska Institutets anatomiska samling idag är betydligt mindre än vad som en gång har funnits. Karolinska Institutets anatomiska museum etablerades cirka 1830 och kom att bestå av fler olika delsamlingar. De omfattade allmän anatomi, patologisk anatomi och jämförande anatomi. För det senare användes främst djuranatomiska preparat. De omfattande patologiska och jämförande anatomiska samlingarna är sedan länge i huvudsak förstörda eller försvunna. Den kraniologiska samlingen var ett specialfall av den jämförande anatomin, där man utsträckte undersökningarna till människan. Den kraniologiska samlingen är idag den största och mest kompletta återstående delen av Karolinska Institutets samlingar, men representerar alltså bara en liten del av den ursprungliga helheten. I en brand år 1892 förstördes delar av samlingen, inklusive originaldokumentationen av dess innehåll. Bland annat förstördes nästan alla samiska kvarlevor som fram till dess funnits i samlingen. Den enda judiska kvarlevan som funnits i samlingen är även den borta sedan dess. De mänskliga kvarlevor som finns bevarade på Karolinska Institutet idag kommer främst från universitetets tidigare anatomiska museum. Det är oklart varför just den kraniologiska samlingen bevarats i så hög grad.

- *Kraniesamlingen* består av 820 kranier. Hit räknas även 25 monterade skelett samt ett femtontal monterade ryggrader.
- *Gipssamlingen* består av 128 gipsavgjutningar av kranier.
- *Den rättsmedicinska samlingen* innehåller ett hundratal preparat från perioden 1880–1950.
- *Anatomisalens undervisningssamling* innehåller rester av de "benlådor" som använts i undervisning, och för självstudier, av läkarstudenter. Mycket av dessa kvarlevor är slitna eller trasiga och de saknar information om ursprung. Härtill finns ett helt monterat skelett.
- *Medicinska kranier* – cirka 20 kvarlevor som ägts av läkare, tandläkare och Karolinska Institutet-alumner och som donerats efter vederbörandes död.
- *Våtpreparat* – cirka 250 torra och 120 våta, varav somliga förtorkat med tiden.

Till Karolinska Institutets anatomiska samling hör även *den fornegyptiska samlingen*. Den finns dock inte på Karolinska Institutet utan är deponerad på Museum Gustavianum i Uppsala, där den bevaras i klimatkontrollerade lokaler. Av de 140–160 kranier som en gång ingick i den samlingen försvann runt hälften i branden 1892 – nu återstår ett 80-tal.

Cirka 550 av de drygt 800 kranierna i Karolinska Institutets anatomiska samling är arkeologiska och härstammar från utgrävningar i Sibirien, Peru, Egypten och olika delar av Europa. Cirka 100 är från Europa och modern tid. Cirka 200 kommer från ickeuropeiska individer – av dessa kan ungefär hälften definieras som ursprungsfolk. Större precision i uppgifterna än de här angivna är svår att uppnå på grund av bristfällig eller svårtolkad information om kvarlevorna då originaldokumentationen av kraniesamlingen är borta efter branden 1892. Den kunskap som finns idag bygger på Gustaf Retzius förteckning över sin fars kraniesamling från 1860-talet samt ett kartotek upprättat av osteologerna vid Stockholms universitet på 1970-talet.

Varifrån kvarlevorna kommer kan vara av intresse av flera skäl och har betydelse bland annat för vilka som kan komma att göra anspråk på dem och begära att få tillbaka kvarlevor från sina förfäder. För en översikt utifrån den kunskap om samlingen som finns idag, se Tabell 1 nedan.

Tabell 1. Ursprung och kunskapsläge om individerna i Karolinska Institutets anatomiska samling (Ek, 2022).

<p>Sverige Antal individer: 145 Någon information finns: 27 Ingen information finns: 118 Repatrierade: 0</p>	<p>Finland Antal individer: 87 Någon information finns: 65 Ingen information finns: 22 Repatrierade: 0</p>
<p>Europa (utöver Sverige och Finland) Antal individer: 92 Någon information finns: 26 Ingen information finns: 66 Repatrierade: 0</p>	<p>Grönland, Nord/Mellanamerika, Västindien Antal individer: 41 Någon information finns: 39 Ingen information finns: 2 Repatrierade: 4</p>
<p>Afrika, Egypten Antal individer: 110 Någon information finns: 68 Ingen information finns: 42 Repatrierade: 0</p>	<p>Asien, Ostindien Antal individer: 43 Någon information finns: 21 Ingen information finns: 22 Repatrierade: 0</p>
<p>Ryssland Antal individer: 75 Någon information finns: 75 Ingen information finns: 0 Repatrierade: 0</p>	<p>Sydamerika Antal individer: 112 Någon information finns: 106 Ingen information finns: 6 Repatrierade: 0</p>
<p>Söderhavet, Australien Antal individer: 30 Någon information finns: 7 Ingen information finns: 23 Repatrierade: 32</p>	<p>Hela skelett: 37 Onummerade och ej indelade: 54 individer (Nuvarande medicinhistoriska bedömning är att det i huvudsak kommer att vara mycket svårt att klargöra ursprung för dessa 54.)</p>

Observera att antalet repatrierade individer (dvs. återlämnade kvarlevor) inte räknas in i totalantalet individer från respektive område eftersom de inte längre ingår i samlingen. Informationen om Söderhavet, Australien ska exempelvis läsas så här: Det har repatrierats 32 individer (om dessa fanns tillräcklig information, annars hade de inte kunnat repatrieras). 30 individer kvarstår i samlingen. Av dessa finns det information om 7 och ingen specifik information om 23, utöver att de kommer från området.

Varför skapades de anatomiska samlingarna?

Huvudsyftet med den anatomiska samlingen när den påbörjades kring 1830 av Anders Retzius (1796–1860) var undervisning och forskning, framför allt inom jämförande anatomi. Här ingick kraniologi (kraniestudier), senare benämnt fysisk antropologi (se mer nedan). Forskarna behövde stora samlingar preparat⁴ för att kunna göra jämförande analyser. Preparaten sparades, vilket möjliggjorde ytterligare forskning senare. På så vis blev det anatomiska museet även ett slags arkiv. Samtidigt blev samlingen ett värdefullt undervisningsverktyg för läkarutbildningen. Skelett och andra preparat blev viktiga komplement till föreläsningar, planscher, dissektioner och böcker. De kunde dessutom användas för självstudier.

Den patologiska samlingen tillät 1800-talets läkare att säkrare än tidigare identifiera sjukdomar och förutse deras förlopp och var kliniskt relevant in på 1900-talet. Den jämförande anatomin medgav forskning om djurvärldens släktskap och utvecklingshistoria. Dessa två projekt, med sina ändamålsanpassade samlingar, etablerade på 1800-talet just anatomin som det ämne som framför andra gjorde medicinen vetenskaplig.

Den vetenskapliga bakgrunden till den kranieforskning som gjorde Anders Retzius känd, och i vår tid kritiserad, var denna: Under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal sökte forskare efter metoder att undersöka människor på ett naturvetenskapligt sätt. En utbredd uppfattning var att mänskligheten kunde delas in i ett antal raser. Den europeiska rasforskningen byggde på de system för rasindelning som tagits fram på 1700-talet. Den tidens forskare tillskrev de olika raserna skilda egenskaper och ordnade dem hierarkiskt. Genomgående uppfattades den vite europén som högst stående i denna hierarki medan man längst ned fann den svarte afrikanen. Den holländske 1700-talsanatomen Petrus Camper (1722–1789) anses vara den förste att systematiskt samla och studera mänskliga kranier, med start runt 1770. Han tog fram ett mått på graden av framskjutande käkar hos människan, den så kallade ansiktsvinkeln. Européer ansågs ha störst ansiktsvinkel (minst framskjutande käkparti), vilket Camper bedömde vara av positiv betydelse för hjärnans utveckling. Ett annat exempel är Johann Friedrich Blumenbach (1752–1840), som skapade en mycket stor kraniesamling med syftet att representera hela mänskligheten.

På Karolinska Institutet introducerades forskning på mänskliga kranier av Anders Retzius, troligtvis 1839. Forskningsfältet han gav sig in i kan beskrivas som fysisk antropologi, inom vilket forskare från vitt skilda fält (språkforskning, historia, arkeologi och anatomi) försökte klargöra de europeiska folkens ursprung och släktskap. Syftet med den kraniesamling Anders Retzius började bygga upp var dels att belysa hur Norden befolkats, dels att identifiera likheter och skillnader mellan forntidsmänniskor och nutida människor. Retzius utgick från idén att det finns skillnader i huvudform mellan folkgrupper med olika geografisk härkomst och att denna kunde fastställas med en systematisk mätmetod. Han skapade ett skallindex, med indelning i två huvudgrupper, långskalliga och kortskalliga. Retzius menade att skallformen hade koppling till hjärnans utveckling. Ett antal andra forskare lade fram andra mått med vilka kranier kunde karakteriseras och klassificeras. Anders

---

⁴ Kvarlevor kallas "preparat" när de på olika sätt har behandlats/monterats/preparerats för användning i samling eller undervisning.

Retzius index fick stort genomslag inom kraniologisk forskning och beskrevs av vissa som epokgörande. Hans forskning har senare kritiserats för att vara etnocentrisk och rasistisk.⁵

Hur byggdes den anatomiska samlingen upp?

Samlingen började byggas upp av Anders Retzius i forskningssyfte under 1830-talet och framåt under hans tid som professor i anatomi och rektor vid Karolinska Institutet (1830-1860). Hans efterträdare fortsatte detta arbete. Inte minst hans son Gustaf Retzius arbetade aktivt på att bygga ut samlingen, bland annat genom inköp och egna resor till Egypten och Nordamerika under 1890-talets början, varifrån han hemförde kranier. Mänskliga kvarlevor till samlingen erhöles genom

- arkeologiska utgrävningar (med primärt syfte arkeologisk forskning)
- utgrävningar vars primära syfte var att erhålla mänskliga kvarlevor till samlingen
- gåvor och donationer (inte minst från vetenskapliga expeditioner)
- köp
- byten mellan forskare – genom byteshandel erhöles också gipsavgjutningar av kranier
- många kvarlevor i samlingen är svenska och har inkluderats på andra sätt än ovan nämnda: från avlidna i samhällets vård, på sjukhus, i fängelser och på inrättningar

Ofta var det svenskar som reste mycket i tjänsten som bidrog till insamlandet av kvarlevor från utlandet, exempelvis diplomater och sjökaptener men även personer från Kungliga vetenskapsakademien. De utomeuropeiska kvarlevorna kommer huvudsakligen från svenska forskningsexpeditioner som syftade till att föra hem föremål från olika delar av världen, inklusive mänskliga kranier. Inköp och byten bidrog också påtagligt till samlingarnas tillväxt.

Karolinska Institutet har bland annat haft en samling av samiska kvarlevor, som uppgick till drygt 40 individer. Vissa av dessa hade tagits tillvara efter rättsmedicinska obduktioner medan andra hade köpts in efter att ha grävts upp från förkristna gravplatser. Endast kvarlevan från en enda samisk individ tycks ha överlevt branden i den anatomiska samlingen år 1892.

Bland europeiska kvarlevor utanför Sverige kommer den största enskilda samlingen från Finland och består idag av 77 kranier. Merparten av dessa insamlades vid en expedition som Gustaf Retzius med kolleger företog 1873. De grävde upp kranier, och i några fall hela skelett, från ödekyrkogården i Pälkäne. De gjorde även mindre utgrävningar av forntida gravfält. I en artikel från 2021 visar den finske arkeologen Juha Ruohonen, i *Muinaistutkija*, att dessa utgrävningar gjorts med lokala myndigheters tillstånd och att de fick hjälp av präster och tjänstemän i arbetet.

Den största nationella gruppen representerad i samlingarna är kvarlevor från Sverige. Anders Retzius bidrag var genomgående arkeologiska. Många av de andra svenska kvarlevorna kommer från personer som antingen avrättats för brott eller avlidit i samhällets vård, på sjukhus, i fängelser och på inrättningar för fattiga där medel till begravning saknats och inga anhöriga gjort anspråk på kropparna. Dokumentationen är dock bristfällig i många fall.

---

⁵ Se gärna Hellström (2021) för en lite närmare beskrivning av dåtidens forskning samt vidare referenser.

Vad hände med den anatomiska samlingen?

När den anatomiska institutionen vid Karolinska Institutet flyttade till nya lokaler 1866 fick de anatomiska samlingarna, som även bestod av preparat från djur, en central plats. De kom att fylla nio salar i den nya byggnaden. Vid en brand 1892 förstördes ett 40-tal skelett och cirka 140 mänskliga kranier. Dessutom förstördes katalogen över samlingarna och därmed de noterade uppgifterna om innehåll och historia. Samlingens vetenskapliga relevans sjönk efterhand under 1900-talet då mikroskopi tog över inom den anatomiska forskningen. När Karolinska Institutet 1940 flyttade till Solna hade samlingarna tappat i betydelse och mycket av innehållet kom med tiden att förstöras. Delar av kvarvarande innehåll deponerades så småningom till Osteologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet, Museum Gustavianum i Uppsala och Medicinhistoriska museet i Stockholm. Först 2015 återtog Karolinska Institutet den anatomiska samlingen, efter 47 års bevarande i andra institutioners vård. Sedan dess har arbete pågått vid *Medicinens historia och kulturarv* på Karolinska Institutet med att försöka få klarhet i vad som finns i samlingen, varifrån kvarlevorna kommer och i möjligaste mån vilka dessa individer en gång var.

Vad gör Karolinska Institutet med den anatomiska samlingen nu?

Karolinska Institutets anatomiska samling förvaras i huvudsak i lådor i ett arkiv på universitetet, med ett tydligt undantag för de delar som finns vid Museum Gustavianum i Uppsala. Vad gäller förvaltning av samlingen följer Medicinens historia och kulturarv vid Karolinska Institutet de rekommendationer som finns för detta syfte, inte minst Riksantikvarieämbetets dokument *God samlingsförvaltning. Stöd i hantering av mänskliga kvarlevor i museisamlingar*.⁶ Arbetet pågår kontinuerligt med att kartlägga samlingens innehåll för att få en så heltäckande bild som möjligt. Arbetet är dock tidsödande och resurserna begränsade, varför det inte går att säkert säga när detta arbete kan avslutas.

Sedan 1990-talet har Karolinska Institutet, efter att Utbildningsdepartementet berett och fattat beslut i ärendena, lämnat tillbaka mänskliga kvarlevor till ursprungsfolk i Australien, Nya Zeeland, Franska Polynesien och Nordamerika. Medicinens historia och kulturarv har varit proaktiva när det gäller sådan återlämning (så kallad repatriering), särskilt där det har funnits en tydlig och välorganiserad mottagarpart. Det finns också internationella riktlinjer med mera att följa när det gäller repatriering till ursprungsfolk.⁷ För en detaljerad genomgång av de repatrieringsärendena som förekommit vid Karolinska Institutet, se Helena Eks genomgång (Ek, 2022).

En aktuell fråga rör de kvarlevor som insamlats i Finland. En oberoende grupp, *Kommittén för återlämnande av finska kvarlevor i Karolinska Institutet samling*, begärde hösten 2018 att de finska kvarlevorna återlämnas till Finland. Denna begäran har med tiden fått ytterligare stöd. En intern utredning på Karolinska Institutet visade att den utgrävning forskare från Karolinska Institutet gjorde

---

⁶ <https://www.raa.se/app/uploads/2020/02/Hantering-av-ma%CC%88nnskliga-kvarlevor.pdf>

⁷ I första hand ILO-konvention nr 169 om urfolk och stamfolk i självstyrande länder och Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter (Sverige har tillträtt och ratificerat den senare, men inte den första, men ILO-konventionen har likväl tillmätts vikt i rättspraxis).

i Finland år 1873 var laglig enligt då gällande rätt men också etiskt problematisk, bland annat då den innebar att mänskliga kvarlevor grävdes upp och forslades bort från en kyrkogård där de en gång blivit begravda – vid denna tid var detta för övrigt inte längre tillåtet i Sverige. I samband med att utredningen skickades till finländska myndigheter publicerade Karolinska Institutet en ursäkt på sin webbsida. Ärendet är dock ytterst en fråga mellan Finlands och Sveriges regeringar. Karolinska Institutet kan därför rent formellt inte påverka den fortsatta handläggningen på annat sätt än genom att se till att vara behjälpligt då den svenska regeringen så begär eller den finländska regeringen så önskar.

Utöver arbete med bevarande, kartläggning av innehåll och repatriering förs diskussioner om möjligheter att använda samlingen för forskning och medicinhistoriska ändamål (för diskussion om repatriering, forskning och medicinhistoriskt bruk, se avsnitten 5–7). För närvarande råder ett moratorium vad gäller forskning, i väntan på tydliga besked i frågan från Karolinska Institutets ledning. Användning av samlingarna för medicinhistoriska ändamål, så som utställningar, är också återhållen i avvaktan på tydliga riktlinjer från ledningen. Bilder av enskilda inslag i samlingen har, med återhållsamhet, vid några tillfällen använts i akademiska publikationer. Inga tillstånd utöver detta har givits sedan 2015.

Som diskuteras mer utförligt nedan är det inte helt upp till *Medicinens historia och kulturarv* som konkreta förvaltare, eller Karolinska Institutet, att bestämma vad som ska göras med den anatomiska samlingen. Formellt är den statlig egendom och kan inte avyttras eller förstöras hur som helst. Det är lagligt reglerat hur statlig egendom ska hanteras och kan överlåtas.

4. INNEHAV AV EN ANATOMISK SAMLING

Det finns all anledning för Karolinska Institutet att begrunda den anatomiska samlingens tillkomsthistoria (vi återkommer till detta nedan, se 8.1). Men det finns också mycket att begrunda när det gäller själva innehavet så som det ser ut idag.

Anatomiska samlingars roll och kulturella laddning

Det finns en lång vetenskaplig tradition rörande forskning på och om mänskliga kvarlevor. Forskningen, som i ett inledande skede resulterade i omfattande samlingar, har bedrivits inom olika discipliner – som anatomi, medicin, osteologi, antropologi, arkeologi, idéhistoria och medicinhistoria – och har förändrats efterhand som de olika disciplinerna utvecklats. Som insamlade specimen har dessa kvarlevor ofta uppfattats och behandlats som vetenskapliga objekt. Men då de samtidigt är lämningar av mänskliga kroppar kan de också tillskrivas en viss subjektivitet (i denna kvarlämnade materia har en gång funnits ett jag), som gör att de inte uppfattas som vilket annat objekt som helst. Kvarlevorna kan därför sägas omfattas av etiska övervägningar som tangerar områden som är religiöst och kulturellt känsliga, som berör den dödes integritet och de efterlevandes behov av respekt. Då de allra flesta av dessa specimen samlats in för forskning utan att den person vars kvarlevor det är, eller dennes efterlevande, kunnat ge sitt samtycke utgör de idag en etisk utmaning.

Detta är inte minst fallet rörande just anatomiska samlingar, och framför allt de delar som samlades in under 1800-talet och tidigt 1900-tal. De praktiker som ligger till grund för dessa samlingars tillblivelse är ofta djupt rotade i vetenskapliga traditioner som på olika sätt kategoriserade människor och mänskligt liv på ett sätt som gav uttryck för rasism, klassism och sexism. Även om inte alla forskare som samlade in dessa specimen och använde sig av samlingarna explicit ställde denna typ av forskningsfrågor finns en implicit praktik i hanteringen som ger uttryck för denna människosyn (som för övrigt dominerade stora delar av samhället under 1800- och tidigt 1900-tal). Detta har resulterat i en utsatthet för flera olika grupper och många kom att utan samtycke bli till vetenskapliga objekt.

En ytterligare utmaning för anatomiska samlingar är också att deras ursprungliga syfte – dvs deras plats i forskning och undervisning inom medicin och anatomi – idag till stora delar blivit obsolet och ersatts med andra metoder och resurser. Samtidigt har nya frågeställningar uppstått med den forskning, inom till exempel biologisk antropologi, medicinhistoria och idéhistoria, som på olika sätt synliggör utsattheten hos de människor vilkas kroppar gjordes till anatomiska preparat. Här blir kvarlevorna utgångspunkt för att kunna belägga på vilket sätt marginaliserade människor och deras kvarlevor objektifierades av vetenskapen och hur deras utsatthet under deras livstid resulterade i högre mortalitet, hälsoproblem och marginalisering. En del av dessa frågeställningar fanns redan i samband med insamling av material (till exempel i fallet *The Cobb Collection*⁸). En fråga vi nu ställs inför är ifall dessa nya frågeställningar är tillräckligt viktiga för att ge skäl att bevara samlingarna?

Frågan är inte lätt att besvara. Å ena sidan utgör dessa samlingar av mänskliga kvarlevor ett värdefullt källmaterial för att kunna berätta om det förflutnas vetenskapspraktiker och människors utsatthet. Samtidigt kan denna forskning ifrågasättas och många uppfattar att det är kränkande att bevara dessa samlingar som forskningsmaterial. Frågan blir särskilt aktuell i de fall då nu levande människor på olika sätt har släktskap till de människor vars kvarlevor finns i samlingarna. Detta kan vara släktingar i nedstigande led till kända individer i samlingarna, men det kan också vara representanter för minoriteter och ursprungsfolk som representeras i samlingarna. Här är det lika mycket de levandes behov av människovärde och upprättelse som ska beaktas, ofta i samklang med ett försoningsarbete som tar kulturella och religiösa hänsyn. Men alla kvarlevor har inte någon som talar för dem idag. Hur ska dessa kvarlevor behandlas och hur kan de med ansvar för samlingarna veta hur de lämpligast bör hanteras när det inte finns dokumentation eller kunskap om vem de en gång varit? Detta är centrala frågor i arbetet med utvecklingen av en etisk samlingsförvaltning av anatomiska samlingar idag.

Behålla eller avveckla?

Vilka val är det då Karolinska Institutet står inför? En huvudfråga när det gäller innehav av en anatomisk samling med mänskliga kvarlevor är: ska den behållas eller avvecklas?

---

⁸ Rachel Watkins: Knowledge from the Margins: W. Montague Cobb's Pioneering Research in Biocultural Anthropology. *American Anthropologist* 109(1), 186-196. 2007.

Riksantikvarieämbetet rekommenderar i sin skrift *God samlingsförvaltning: Stöd i hantering av mänskliga kvarlevor i museisamlingar* att beslutsfattare närmar sig frågor om hantering av mänskliga kvarlevor i samlingar utifrån

- respekt för människan
- respekt för anhöriga
- respekt för olika grupper
- respekt för kunskap

Vilket beslut som bör fattas i en enskild situation beror på vilka värden som värnas respektive går förlorade om man gör på ena eller andra sättet och hur viktiga de är i förhållande till varandra. Möjligheten att återlämna kvarlevor till de folkgrupper varifrån de en gång togs är ett intresse som förutsätter att relevanta delar av samlingen finns kvar och är identifierbara. Möjligheten att identifiera och kartlägga kvarlevorna förutsätter också att samlingarna behålls, närmare bestämt under tiden detta arbete genomförs. Forskning och medicinhistoriskt bruk är två andra möjliga fördelar med att ha samlingen kvar i åtminstone någon utsträckning. Vi återkommer till dessa tre aspekter nedan (i avsnitt 5–7). Om man istället invänder mot att samlingen behålls kan det vara för att man menar att det alltid är fel att förvara mänskliga kvarlevor på detta sätt eller för att man har invändningar mot hur samlingen ifråga uppstod och att man därför vill se att den avvecklas. Man kan också ha invändningar mot specifika användningar.

En tänkbar position är som sagt att det alltid är fel att bevara mänskliga kvarlevor i anatomiska samlingar, oavsett tillkomsthistoria och avsedda ändamål med samlingen. Det är svårt att finna något filosofiskt stöd för att denna uppfattning skulle gälla undantagslöst, dvs att bevarande av mänskliga kvarlevor i anatomiska samlingar alltid är fel oavsett om det finns invändningar mot hur samlingen har uppkommit eller inte och oavsett om nu levande, exempelvis efterlevande, finner förvaringen av kvarlevorna upprörande och fel eller inte. Man skulle kunna hävda att behållandet av kvarlevor i anatomiska samlingar visar på en oacceptabel människosyn och att man därför måste avstå. Frågan är hur rimlig denna utgångspunkt är. Det förefaller möjligt att ha en god människosyn och ändå tycka att anatomiska samlingar är försvarbara så länge de hanteras respektfullt.

Man kan även tänka sig religiösa invändningar mot anatomiska samlingar, framför allt tanken att det är fel att avlidna inte får en begravning enligt tillämplig sed och tradition. Många religioner tillmäter begravningen stor vikt och den omgärdas då av olika seder och ritualer. Men även om det finns en utbredd uppfattning bland såväl religiösa som andra om att avlidna bör få en begravning, så säger detta kanske inte så mycket om hur det bör vara när denna begravning inte inträffar när det hade varit rimligt utan när begravning övervägs först långt senare – i normala fall är detta en fråga som inte väcks, men den kan bli aktuell i samband med anatomiska samlingar. I fall där kvarlevor har grävts upp från gamla kyrkogårdar för att införlivas i anatomiska samlingar har individen visserligen fått en traditionell begravning och kanske också fått vila där tillsammans med många efterföljande generationer, men likväl innebär det ett brott mot idén att den döde ska få vila i frid om denne senare grävs upp. Idén om gravfrid har också juridiskt stöd (brottsbalken 16 kap. 10§). Å andra sidan

förvaltas de flesta kyrkogårdar i Sverige idag så att en vanlig gravplats inte är skyddad för evigt (ett bruk som exempelvis står i strid med judisk religiös tradition). Tvärtom tas den så småningom bort för att ge plats åt nya gravar, för att motverka att kyrkogårdar ständigt behöver expandera. Denna praxis antyder att det nuförtiden kan finnas en uppfattning om att graven har en tidsbegränsad roll att spela. Sannolikt skulle likväl de flesta uppfatta en stor skillnad mellan kyrkogårdsförvaltningens etablerade hantering av äldre gravar och att utomstående gräver upp gravar på eget bevåg.

En slutsats av denna korta diskussion av stora och komplexa frågor tycks vara att varken moralfilosofi eller religion lämnar något bestämt generellt besked i dessa frågor (enskilda religioner eller samfund kan lämna bestämda svar, men olika religioner ger ibland olika svar – och bland icke religiösa kan finnas varierande uppfattningar). *Desto mer angeläget kan det då tyckas att vara lyhörd för de önskemål efterlevande individer, grupper och folk uttrycker.* Frågan om vem som kan representera de efterlevande är dock inte enkel. Dessa önskemål från individer eller grupper med förfäder i samlingarna kan ge indikationer på vad som vore en bra generell lösning för hanteringen, men de som uttrycker bestämda önskemål har knappast legitima anspråk för hela samlingen – anspråken rör någon eller några specifika individer och deras kvarlevor. Något bindande generellt argument emot att behålla – eller återbegrava – kvarlevor i anatomiska samlingar tycks saknas.

Om samlingarna helt eller delvis har uppkommit på sätt som idag framstår som klart oetiskt skulle denna historiska bakgrund kunna uppfattas som en grund för ”korrigerings” och återlämnande eller begravning av de kvarlevor som en gång inkluderats i samlingen på orätt sätt. I fallet med Karolinska Institutets samling har åtminstone delar av den byggts upp på ett sätt som inte etiskt går att försvara, även om det inte rört sig om direkt brottsliga förfaranden. Det finns dock ingen självklar koppling mellan klagande och erkännande av att felaktigheter begåtts vid tillskapandet av en anatomisk samling och att den därför borde avskaffas. Om det oetiska helt eller främst bestod i att, utan godkännande av de närmast berörda, avlägsna kvarlevor med en personlig och kulturell tillhörighet, så är skadan (kränkningen) redan skedd.⁹ Frågan är om behållandet av samlingen nu gör något värre. Kanske är det viktiga att de samhällliga institutioner som innehar anatomiska samlingar är mycket tydliga med att det som en gång skedde var fel när så var fallet och att de erkänner detta historiska ansvar. I de fall då legitima repatrieringsanspråk föreligger kan man förstås hävda att det blir värre om dessa inte tillgodoses. Men hur är det då för kvarlevor som inte i dagsläget är föremål för repatriering eller önskemål om sådan? Blir det värre för att de är kvar i samlingen?

Man skulle kunna argumentera för att kvarlevor ändå inte bör behållas i anatomiska samlingar utifrån idén att innehållet har stulits ihop och därför bör lämnas tillbaka. Här finns några saker att klargöra i relation till Karolinska Institutets anatomiska samling: För det första finns det god grund för att hävda att delar av samlingen inskaffats på ett otillbörligt sätt som kan liknas vid stöld (till exempel gravplundring), och att även köpta och inbytta kvarlevor som initialt inskaffats av någon på otillbörligt sätt bör räknas dit (som ett slags handel eller byte med stöldgods). Detta gäller dock inte

---

⁹ Om det dåliga inte uppfattas bestå i detta, utan i att kvarlevorna därmed inte längre ligger i sin grav, så går det förstås att göra det gjorda ogjort genom att återbegrava.

hela samlingen eftersom den delvis består av kvarlevor från personer som avlidit i samhällets vård och utan anhöriga som gjort anspråk på kroppen – i dessa fall har det inte varit fråga om stöld (se Ek 2022). Man bör dock notera att denna senare kategori individer kan ha haft en svag och missgynnad ställning i samhället, vilket innebär att också innehavet av dessa kvarlevor kan vara problematiskt. För det andra, återlämnande av stöldgods är ett rimligt förfarande framför allt om det finns någon individ eller grupp för vilket återlämnandet är önskat och till vilket återlämnandet är välgrundat. Ibland uppfylls inte dessa krav, antingen för att kvarlevorna inte kan identifieras eller för att det inte går att identifiera legitima mottagare. För den del det är välgrundat att återlämna kvarlevor förefaller det falla in under frågan om repatriering (se avsnitt 5). Hur som helst ger stöldargumentet ingen grund för att avskaffa hela samlingen då det inte är tillämpligt på hela.

Även om det inte skulle finnas några principiella invändningar mot att behålla delar, rent av stora delar, av en anatomisk samling, kan det ändå finnas praktiska invändningar, så som utrymmesbrist eller kostnader för att lagra och sköta samlingen. Något positivt skäl att behålla samlingen bör rimligtvis motivera ett bevarande. Om det visar sig att det finns argument till förmån för att behålla vissa delar för att de är värdefulla eller intressanta i något avseende, medan det finns andra delar för vilka ett sådant intresse saknas, skulle man kunna tänka sig alternativet att behålla delar av samlingen och avveckla andra delar. Två typer av skäl för att behålla en anatomisk samling kan anföras: bibehållande för att möjliggöra återlämning till folkgrupper varifrån de tagits och bibehållande för något eget syfte, som forskning eller medicinhistoriskt bruk, exempelvis i utställningar som syftar till att höja det medicinhistoriska medvetandet på universitetet. Till detta kan möjligtvis läggas ytterligare ett skäl, som har att göra med att samlingen är fysisk, tar plats och därför inte går att förbise på samma sätt som digitala fotografier eller anteckningar undanstoppade i en mapp på någon server. Genom att den är kvar blir den en konkret materiell påminnelse om den historia och de berättelser som är knutna till den.

Vi återkommer strax till dessa skäl. Det är dock värt att redan här påpeka att för samlingar där övergripande information om innehåll inte redan en längre tid funnits allmänt tillgänglig på Internet, och då inte enbart på svenska utan på ytterligare ett antal språk, så finns skäl att en tid behålla de delar av samlingen som skulle kunna bli föremål för repatriering för att intresserade parter ska kunna upptäcka att möjligheten finns. Ur det perspektivet vore det olyckligt om samlingen snabbt avvecklades.

Deaccession med respekt

För de delar av en samling som det inte finns skäl att behålla, exempelvis för att de inte kan förvaras på ett tillfredsställande sätt eller för att de inte längre bedöms ha något värde för samlingen eller för någon efterlevande mottagare, kan man tänka sig att de avlägsnas permanent, så kallad deaccession. Hur detta i så fall bör gå till behöver man ha en klar uppfattning om för att undvika oeftertänksam och i värsta fall respektlös hantering. Hanteringen bör dessutom noggrant dokumenteras så att man i efterhand kan redogöra för såväl process som utfall vid en sådan gallring. Någon typ av ceremoni i samband med att kvarlevor lyfts bort från samlingen och exempelvis begravs tycks påkallad för att visa respekt och påminna om att det som nu endast är kvarlevor en

gång var människor. Man behöver tänka sig för när en sådan ceremoni utformas så att den inte tydligt får prägel av en viss religion, om det inte står klart att individerna vars kvarlevor berörs hörde till just denna religion.

5. ÅTERLÄMNING (REPATRIERING) AV MÄNSKLIGA KVARLEVOR

En process för deaccession är repatriering, dvs återförandet av kvarlevor till den grupp varifrån den döda människan kom. Syftet med repatriering är främst ett försoningsarbete i vilket en samlingsförvaltare tar ansvar för sitt förflutna, erkänner sina överträdelser och inleder ett arbete för att förbättra relationerna med de människor som blivit kränkta av den tidigare hanteringen av deras förfäders kvarlevor. Deaccession är alltså inte det huvudsakliga syftet med repatriering, även om det är ett resultat.

Repatrieringsrörelse i kölvattnet av postkolonial kritik

Repatrieringsrörelsen formaliseras i kölvattnet av demokratiörelser, medborgarrättsrörelser och postkolonial kritik under 1900-talets andra hälft. I samband med dessa kom framför allt ursprungsfolk och minoriteter att ställa krav på repatriering av mänskliga kvarlevor och kulturellt särskilt betydelsefulla föremål från museers och forskningsinstitutioners samlingar. Utgångspunkten för dessa krav var att de ofta samlats in på ett sätt som idag bryter mot mänskliga rättigheter och god forskningssed – ibland genom oreglerad utgrävning, stöld, insamling i tvingande situationer (till exempel i samband med institutionalisering av utsatta eller marginaliserade individer), privata inköp eller i vissa fall till och med i samband med krig och folkmord. När de väl samlats in kom dessa kvarlevor och föremål att utgöra grund för forskning i vilken de grupper från vilka de tagits ofta inte hade något inflytande. Det som fråntogs dessa människor var alltså inte bara kropparna av deras släktingar och förfäder, och deras kulturellt betydelsefulla föremål, utan också rätten att definiera sin egen kultur och skriva sin egen historia. Repatrieringskrav bör därför ses som större än enbart en materiell transaktion; de utgör krav på upprättelse och rätten till den egna kulturen och historien. Idag kan vi skriva in denna praktik i en större debatt om dekolonisering av institutioner, historieskrivning, historiebruk och forskning.

Repatriering regleras både av internationella riktlinjer och, på sina håll, nationell lagstiftning. Ett fåtal länder har utvecklat en långtgående lagstiftning som reglerar återföring av mänskliga kvarlevor och kulturellt signifikanta artefakter till identifierade ursprungsfolk eller andra specifika grupper bland deras medborgare. I USA reglerar den federala lagen *Native American Graves Protection and Repatriation Act* (NAGPRA) sedan 1990 hanteringen av mänskliga kvarlevor i alla samlingar som mottar federala medel, samt upptäcker på federal mark eller på vad som benämns "tribal land". Privat egendom omfattas inte av lagstiftningen. NAGPRA omfattar förutom mänskliga kvarlevor också gravgoods och rituella och kulturellt värdefulla föremål. NAGPRA ålägger de institutioner som har dem i sina samlingar att identifiera deras härkomst och – i de fall de kan knytas till nu levande federalt erkända stammar – erbjuda dessa att få dem tillbaka. Sedan dess införande 1990 har lämningarna efter tusentals individer återförts. Innan lagen infördes och under de första

åren den tillämpades debatterades den flitigt och det uttrycktes oro för att den skulle hämma forskningen. Även om det fortfarande riktas kritik mot lagstiftningen, från båda sidor, råder det i stora delar en konsensus om att NAGPRA haft fler positiva än negativa effekter på forskningen, inte minst då den möjliggjort samarbeten mellan forskare och grupper med historiska band till kvarlevor i samlingarna.

I Israel omfattar den nationella lagstiftningen enbart kvarlevor som identifieras som judiska. Till skillnad från erfarenheterna i USA har denna inte på samma sätt stimulerat samarbete mellan forskare och berörda grupper. Australien har inte någon övergripande lagstiftning utan olika policydokument ("Aboriginal and Torres Strait Islander Heritage Protection" från 1984, och "Previous Possessions, New Obligations"-policy som museer i Australien formulerade 1993) som reglerar repatriering av mänskliga kvarlevor och heliga föremål både från samlingar i Australien och internationellt. Dessa anses dock vara över lag mindre tvingande än NAGPRA¹⁰. Nya Zeelands "Protected Objects Act" från 1975 har ett fokus på att återföra illegalt exporterade föremål till landet och till Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa. I likhet med Australien riktas mycket av detta arbete mot internationella repatrieringar. Rekommendationer för repatriering av mänskliga kvarlevor har nyligen utarbetats i Tyskland ("The Recommendation of Care for Human Remains in Museums and Collections," publicerad av Deutscher Museumsbund 2013), Skottland ("The Human Remains in Collections Policy," publicerad av The National Museum of Scotland), och Sverige ("Riktlinjer för repatriering av mänskliga kvarlevor," publicerad av Riksantikvarieämbetet 2020). Generella rekommendationer har också publicerats av International Council of Museums, ICOM, 2013.

Återlämnande av kvarlevor en komplex process

I princip utgör repatriering ett överförande av ägandet av kvarlevorna från museer och forskningsinstitutioner till de berörda grupperna. Detta överförande är fullständigt och den mottagande gruppen *behöver* inte gå eventuella önskemål och krav från den återlämnande institutionen till mötes, till exempel rörande tillgång för framtida forskning. Överenskommelser kan slutas och förhandlingsutrymmet är möjligen större i samband med internationella repatrieringar som inte regleras i lag utan förhandlas fram utifrån rekommendationer som ICOMs riktlinjer för museer. Frånvaron av strikt lagstiftning ger utrymme för flexibilitet men resulterar också potentiellt i en risk för variation i hantering av krav. Nya krav på repatriering kan också uppstå i samband med att samhällsdebatten förändras. Vi kan se hur frågan aktualiserats och vuxit allt starkare på senare år i Sverige, inte minst i samband med återbegravningen av samiska kvarlevor på Gammplatsen i Lycksele 2019. I USA, som länge haft en långtgående lagstiftning rörande amerikanska urfolks kvarlevor, har det under de senare åren ställts krav på att en liknande lagstiftning bör utvecklas också för afroamerikanska kvarlevor. Det är troligt att denna typ av krav kommer att ställas från

---

¹⁰ Watson, Nicole. "The repatriation of indigenous remains in the United States of America and Australia: A comparative analysis." *Australian Indigenous Law Reporter*, vol. 8, no. 1, 2003, pp. 33–44, <http://www.jstor.org/stable/26479533>. Accessed 1 May 2022.

ytterligare grupper i samhället i takt med att den kritiska samhällsdebatten sätter fokus på olika former av förtryck som kan knytas till dessa samlingar.

Repatriering är en komplex process. Det finns uppenbara utmaningar i att skapa en rättssäker process för identifiering som säkerställer att föremål och kvarlevor hamnar hos rätt grupp då underlaget till sin natur är fragmentariskt. Att detta inte alltid är möjligt ses inte minst i omfattningen av kvarlevor som inte kunnat repatrieras även i de fall där det finns en tydlig lagstiftning, till exempel i USA. Beslut är också oftast oåterkalleliga. Detta skapar nya förutsättningar för forskningsprocesser som nu inte längre på samma sätt kan ompröva sina slutsatser i framtida analyser. Även om vi tenderar att se repatrieringskrav som en del av en i huvudsak progressiv rörelse för ökande rättigheter för tidigare undertryckta grupper, finns det ingenting i processen i sig som innebär att den inte lika gärna kan användas i reaktionärt syfte eller för att öka en essentialiserande syn på olika människogrupper¹¹. Trots denna kritik är det viktigt att understryka att erfarenheter av repatriering av mänskliga kvarlevor i de allra flesta fall uppfattas som en positiv och konstruktiv process, inte bara för de mottagande grupperna, utan också från de institutioner som lämnat föremål och kvarlevor tillbaka. Ofta är repatriering en förutsättning för goda relationer med de grupper vars kulturarv man förvaltar, och återlämnandet blir ofta ett startskott för vidare samarbeten som resulterar i en högre kvalitet på både forskning och utställningsverksamhet.

Etiska aspekter på repatriering

Utifrån en historik av delvis oetiskt och ifrågasatt införskaffande av kvarlevor till en anatomisk samling framstår välvillig och konstruktiv medhjälp till repatriering från Karolinska Institutets sida som det enda rätta i de fall då sådana önskemål framställs. En begäran om repatriering ska förstås noggrant utvärderas innan den godtas, så att det inte råder något tvivel om legitimiteten i de anspråk på repatriering som görs. Bedömningssvårigheter kan uppkomma, till exempel om den folkgrupp som individen en gång hörde till inte längre anses existera men en historiskt näraliggande grupp gör anspråk på kvarlevorna. I princip skulle konkurrerande anspråk kunna förekomma. En utredning måste därför göra i varje repatrieringsärende, så att kvarlevorna lämnas ut till rätt mottagare på de rätta grunderna.

Repatriering ställer i praktiken krav på en anatomisk samling när det gäller informationen om kvarlevorna enligt den enkla devisen "rätt ska vara rätt". En repatrieringsprocess måste därför ta tid även från det att ett principiellt beslut om repatriering fattats till dess att kvarlevorna faktiskt lämnas över. De som hanterar samlingen måste säkerställa att rätt kvarlevor lämnas ut och också att den information som finns om kvarlevorna kan lämnas över i välordnat skick till mottagarna.

Möjliggörande av repatriering står i konflikt med omedelbar avveckling av den anatomiska samlingen. Om samlingen avskaffas och kvarlevorna begravs, kremeras och sprids eller på annat sätt förstörs, kan de inte i ett senare skede repatrieras. Att låta samlingen helt upphöra framstår därför

---

¹¹ En essentialiserande syn på olika människogrupper innebär att man förstärker en uppfattning att vissa egenskaper, vissa skillnader, är essentiella, dvs oundvikliga och inte något som kan förändras. Se till exempel Liv Nilsson Stutz: *Archaeology, Identity and the Right to Culture. Anthropological perspectives on repatriation. Current Swedish Archaeology* 2008;15: 157-172.

inte som ett rimligt alternativ förrän de kvarlevor som ingår i den i möjligaste mån identifierats eller gruppstillhörighetsbestämts och berörda grupper har fått möjlighet att framställa repatrieringsanspråk. För att man ska kunna anse att de fått en praktisk möjlighet att göra detta måste informationen om samlingens innehåll bli allmänt tillgänglig och sökbar. Även om man menar att det är fel att vissa kvarlevor finns i samlingarna och att de aldrig borde ha hamnat där, så är kanske den ytterligare skada det innebär att de finns kvar ytterligare några år försumbar om det kan leda till att en repatriering, som annars vore omöjlig, därigenom blir möjlig.

På Etikrådets seminarium den 29 mars 2022 uttryckte Karolinska Institutets rektor tydligt att universitetet är berett att ta de kostnader som uppstår i samband med genomförandet av repatrieringar. Det framstår som en rimlig princip att det inte ska behöva kosta något för mottagaren att få tillbaka det som en gång tagits.

6. FORSKNING PÅ MÄNSKLIGA KVARLEVOR I ANATOMISKA SAMLINGAR

När den anatomiska samlingen vid Karolinska Institutet började byggas upp på 1800-talet var ett viktigt syfte att bedriva forskning. Anders Retzius forskning handlade till en del om mänskliga kranier, bland annat med syftet att klargöra hur Norden befolkades och de europeiska folkens ursprung och släktskap (se Ek 2022). Under 1900-talet har medicinsk och naturvetenskaplig forskning endast i begränsad utsträckning bedrivits på de mänskliga kvarlevorna – härtill har medicinhistorisk forskning berört samlingen och dess tillkomsthistoria. Förändringar i vilka forskningsfrågor som ställs och vilka metoder som används och eventuellt också det faktum att osäkerhet om härkomst och identitet råder för delar av samlingen kan förklara det avklingande forskningsintresset. På senare år har det varit Karolinska Institutets ståndpunkt att inte tillåta naturvetenskapliga forskningsprojekt på materialet förrän en genomlysning av de etiska förutsättningarna gjorts och en process för behandling av forskningsansökningar tagits fram.

Det är värt att understryka att forskningsbegreppet är brett och täcker många olika verksamheter. Bland annat kan man skilja mellan forskning som syftar till att närmare bestämma innehållet i en samling eller på andra sätt lära sig mer om den och forskning för att besvara frågor som i första hand handlar om något annat men där samlingen kan vara relevant för att besvara dem.

Forskningsintresset

Generellt finns en forskningspotential för anatomiska samlingar som kan variera med samlingarnas storlek, specifika innehåll och kvaliteten på till samlingen hörande dokumentation om härkomst (proveniens) med mera. Man kan tänka sig bland annat följande typer av forskning:

- Deskriptiva anatomiska studier (historiskt vanligt förekommande)
- Bioarkeologiska och andra DNA-baserade undersökningar (till exempel kartläggning av hela genomet för tidigare icke kartlagda arkeologiska kvarlevor eller fastställande av härkomst, dvs kopplingen till nu levande folkgrupper)

- Patologisk-historiska studier, där utbredning av sjukdomsspår i benmaterial studeras för en särskild sjukdomstyp eller historisk epidemi, som Spanska sjukan
- Metodutveckling
- Kulturanthropologiska studier
- Historiska studier
- Forskningshistoriska studier

Ett antal faktorer påverkar "forskningsbarheten" hos anatomiska samlingar, så som tillförlitligheten hos kvarlevornas datering, kvalitén på information om härkomst, kvalitén på annan information som följer med materialet (exempelvis tidigare bedömning av individens ålder eller kön), kvarlevornas tillstånd (till exempel graden av nedbrytning) och materialets representativitet (i relation till forskningsfrågorna). När det gäller Karolinska Institutets anatomiska samling kan konstateras att den, jämfört med flera andra samlingar i Europa (till exempel i Storbritannien, Nederländerna och Tyskland), inte är särskilt omfattande, att kvarlevorna kommer från vitt spridda håll medan det inte finns särskilt många individer från någon plats, kultur eller tidsperiod (med några undantag) och att proveniensen inte alltid är säkerställd. Detta innebär begränsningar för hur intressant samlingen idag ter sig ur ett forskningsperspektiv. Det utesluter dock inte att intressant forskning kan bedrivas med hjälp av samlingen, nu eller i framtiden.¹² Ett försiktighetsargument till försvar för att samlingen behålls är just att den i framtiden kan visa sig värdefull för forskning på ett sätt som vi idag inte kan förutse.

Invändningar mot att bedriva forskning på mänskliga kvarlevor

Inte alla är positivt inställda till att det bedrivs forskning på mänskliga kvarlevor – några skulle kanske till och med mena att det är oförsvarligt. En del invändningar är bredare än att särskilt röra forskning, som att det är fel att ha kvarlevor i anatomiska samlingar överhuvudtaget och att forskning dessutom innebär en fortsatt kränkning för dem som en gång "samlades in" och för de samhällen och kulturer de tillhörde (se diskussion ovan, avsnitt 4).¹³ Därför bör dessa hållas isär.

För det första, om man menar att det är fel att ha anatomiska samlingar och att de borde avvecklas snarast, så verkar det konsekvensenligt att mena att det då också är fel att behålla dem för att kunna bedriva forskning. Egentligen beror det dock på hur fel man menar att det är att ha sådana samlingar. Man kan mena att det är oförsvarligt och att ingen annan hänsyn kan uppväga dåligheten i detta. I så fall följer att det är fel att behålla dem med hänvisning till forskningsintresset. En annan möjlig uppfattning vore att det alltid är något dåligt med att bevara en anatomisk samling, men att det dåliga med detta i vissa fall kan överträffas av fördelarna med att ha den kvar, exempelvis för värdet av att kunna bedriva forskning på kvarlevorna eller levandegöra vår medicinhistoria.

¹² I en norsk rapport från 1999, *Vurdering av den vitenskaplige verdi av De Schreinerske Samlinger*, lyfts en mängd aspekter, inte minst källkritiska faktorer, på en anatomisk samlings vetenskapliga värde.

¹³ Svenska Tornedalingars Riksförbund anför ett argument av detta slag i sitt remissvar.

Men om det inte finns några hållbara generella invändningar mot att ha anatomiska samlingar, och om det inte finns något kränkande i detta, vad skulle då göra att det ändå vore fel att bedriva forskning på dem? Här bör man skilja på olika typer av forskning. Om man menar att bevarande har ett värde kan man invända mot forskning som innebär att det bevarade materialet delvis förstörs, exempelvis för att man behöver ta prover för att kunna göra genetisk analys. Om man utgår ifrån idén att kvarlevorna måste hållas helt intakta så långt bevarandemässigt möjligt, då är det inte förenligt med något som helst provtagande som innebär att någon liten bit tas bort från kvarlevan för laboratorieanalys. Frågan är hur rimlig en så strikt hållning till materialet är. Det är tveksamt om det är ett egenvärde som på detta sätt värnas. En möjlig tanke vore att provtagandet innebär en kränkning av den döde, men det är oklart varför man skulle se det så om hanteringen är respektfull och att kvarlevan inte påtagligt skadas. Det kan även diskuteras om döda kan kränkas.¹⁴ Utan tydligt identifierade efterlevande är det knappast heller något som spiller över till dem.¹⁵ Någon skändning är det inte fråga om då syftet inte är att vanära den döde. Kravet på etikprövning av forskning är dessutom avsett att vara en garant mot detta då all forskning enligt etikprövningslagen måste ske med respekt för människovärdet. Forskning där detta krav inte uppfylls, exempelvis forskning som bygger på idén att vissa folkgrupper är mindre värda än andra, skulle inte tillåtas passera detta nålsöga.

Behov av intern bedömning av föreslagen forskning på samlingen

Även om det saknar egenvärde att hålla kvarlevor helt intakta, så finns ändå instrumentella skäl att vara restriktiv med provtagningar för analys. Utifrån historiskt och arkeologiskt perspektiv kan man se det som önskvärt att bevara i så gott skick som möjligt, bland annat för att inte förändra det visuella intrycket. Utifrån perspektivet att kvarlevorna är ändliga, och i princip kan förbrukas om det tas en stor mängd prover, finns också anledning att vara återhållsam. Men detta ger inte skäl att helt förbjuda provtagning för exempelvis genetisk analys, däremot ger det skäl att ha rutiner på plats för bedömning av enskilda forskningsprojekt. Med sådana rutiner på plats kan man tänka sig att bedömningen ibland görs, och kanske ofta om forskningstrycket är högt, att ingreppet inte är acceptabelt och att forskningen därför inte kan beviljas. Men man kan också ställa krav på att vedertagna forskningspolitiska principer följs om exempelvis öppen delning av data, eller åtminstone rapportering av resultaten tillbaka till samlingen, så att inte nya forskargrupper behöver ta prover för att ta reda på något som tidigare forskning på materialet redan har tagit reda på.

Forskning som inte innebär provtagning på kvarlevor torde vara lättast att acceptera. Men även sådan forskning kan ses som kontroversiell, inte minst om den i publikationer använder avbildningar av kvarlevor. Även användning av fotografier, videofilmer etc. i dokumentation och vetenskapliga framställningar finns det anledning att reglera och bedöma i förväg.

---

¹⁴ Se till exempel Malin Mastertons avhandling *Duties to past persons: moral standing and posthumous interests of old human remains*, Uppsala Universitet, 2010.

¹⁵ Om efterlevande däremot har identifierats kan man se det annorlunda. Då kan man uppfatta det som fel att forskning bedrivs på kvarlevor från deras förfäder om inte de efterlevande först givit sitt samtycke. Vem som på detta sätt ska anses representera den döde kan förstås bli föremål för diskussion och oenighet.

Medan forskning kan hamna i konflikt med repatriering (mest uppenbart om repatriering skrinläggs eller fördröjs med hänvisning till forskningsintresset) kan också forskningsmetoder bidra till identifiering av kvarlevor och därmed möjliggöra repatriering som inte är möjlig så länge identitet eller gruppstillhörighet förblir okänd. Detta är dock resurskrävande. Ska sådana analysinsatser göras med det specifika syftet att få fram ytterligare information om enskilda individer i samlingen krävs förmodligen en avsevärd satsning. Sådan information skulle också kunna vara en biprodukt av ett redan finansierat forskningsprojekt med annat syfte och där analyserna ingår.

Riktlinjer och villkor för att bedriva forskning på mänskliga kvarlevor

Många förvaltare av anatomiska samlingar ställer själva upp villkor för att tillåta forskning på den egna samlingen. Det finns också ett antal nationella stöddokument och riktlinjer. Nedan följer ett axplock utan anspråk på vare sig fullständighet eller representativitet, med syftet att visa några av de teman som lyfts fram.

Forskning på kvarlevor vid Uppsala universitets museer kräver exempelvis en beviljad ansökan från forskare knutna till en forskningsinstitution så som ett universitet. Gränser för godkännande kan sättas beroende på vad som krävs för forskningens genomförande, exempelvis hur stora kvantiteter som får tas för provtagning. Forskningen ska enligt riktlinjerna i möjligaste mån bedrivas på plats. Utlåning kan ske på i förväg preciserade premisser, inklusive godkänd förvaringsplats. Uppsala universitet ger inte tillträde till mänskliga kvarlevor som ingår i ett pågående repatrieringsärende. Universitetet har en restriktiv hållning till användning av fotografier i vetenskapliga sammanhang. Det kräver också att framtagna resultat utifrån forskning på samlingarna återkopplas till Uppsala universitet inom stipulerad tid (fyra år).¹⁶ I ett utkast till uppdaterad reglering för Historiska museet vid Lunds universitet ställs liknande krav på bland annat forskningsanknytning, en tydlig formell ansökan och att krav på återförande av prov- och analysresultat från forskning till universitetets museum bör ställas. Liknande restriktioner för forskning på kvarlevor som är föremål för repatriering som vid Uppsala universitet föreslås också.

Som nämnts ovan har Riksantikvarieämbetet tagit fram en vägledning för hantering av mänskliga kvarlevor på museer. Här lyfts även forskning. Inledningsvis noteras att tydliga rutiner för hantering av forskning och provtagning på mänskliga kvarlevor bör finnas och att de bland annat ska ställa etiska krav på forskningen. Även här betonas att forskningsresultat och dokumentation kring forskning och provtagning bör återföras till den som förvaltar samlingen så att de kommer samlingen tillgodo. Provtagning på kvarlevor diskuteras särskilt eftersom de i allmänhet innebär att kvarlevor i någon grad förstörs. Här nämns avvägningen mellan att forskning ska kunna genomföras och att samlingarna ska kunna bevaras. Riksantikvarieämbetet framhåller att det på intet sätt är självklart att sådan forskning ska beviljas, men inte heller att det är otänkbart – det måste bedömas från fall till fall.

---

¹⁶ Uppsala universitet. Riktlinjer för hantering och bevarande av mänskliga kvarlevor vid Uppsala universitets museer. Dnr UFV 2014/1374.

I *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*¹⁷ från de nationella forskningsetiska kommittéerna i Norge ställs ett antal krav av etisk karaktär som forskning på mänskliga kvarlevor förväntas uppfylla: (1) respekt för de döda, (2) samma hänsyn oavsett kvarlevornas ursprung, (3) respekt för de efterlevande, (4) respekt för andra grupper, (5) respekt för materialets unikheter, (6) en etisk bedömning av forskningsprojektets realiserbarhet och konsekvenser, (7) respekt för andra forskare, (8) hänsyn till fyndkontext och proveniens samt (9) vikten av att förhålla sig till gällande lagstiftning och reglering och att inhämta erforderliga tillstånd.

Den tyska museisammanslutningen Deutscher Museums Bund har tagit fram omfattande riktlinjer för hanteringen av mänskliga kvarlevor på museer och i samlingar.¹⁸ De inleder avsnittet om forskning med att nämna den lagligt grundade rätten att bedriva forskning, men också att den omgärdas av forskningsetiska krav och krav på hänsyn till ursprungsfolk när forskningen bedrivs på kvarlevor. Det ideala är om forskningen kan bedrivas som ett gemensamt åtagande tillsammans med ursprungsfolk, noterar de. Efter en genomgång av olika typer av forskning som kan bli aktuell på mänskliga kvarlevor lyfts de etiska aspekterna på sådan forskning. Utöver vanliga forskningsetiska hänsyn måste man vid forskning på kvarlevor beakta att det finns folkgrupper med en helt annan världssyn och andra värderingar än de moderna västerländska. Hur de tänker och vad de tycker är rimligt vid hantering av kvarlevor måste forskare och samlingsinnehavare ha tagit reda på innan det kan bli aktuellt att forska på kvarlevor från folkgruppen ifråga. Det är också särskilt viktigt i detta sammanhang, enligt riktlinjerna, att forskningsintresset är starkt för att det ska kunna berättiga att forskning görs. Kommunikation med representanter för de efterlevande lyfts fram som centralt, och i synnerhet när samlingens tillkomstshistoria rymmer inslag av oetiska tillvägagångssätt. Under sådana omständigheter är ett tydligt godkännande från berörd folkgrupp ett oavvisligt krav, enligt de tyska museiriktlinjerna.

7. MEDICINHISTORISKT BRUK AV MÄNSKLIGA KVARLEVOR FRÅN ANATOMISKA SAMLINGAR

När Karolinska Institutets anatomiska samling började byggas upp var det, liksom för många andra anatomiska samlingar, för högaktuell forskning vid den tiden, och samtidigt för undervisning. Det nutida perspektivet är i stor utsträckning historiskt. Det täcker in både medicinhistorisk forskning och pedagogiska insatser för att belysa medicinens historia på olika sätt. Historiskt bruk som inte är forskning kan generellt omfatta

- Permanenta och tillfälliga fysiska medicinhistoriska utställningar innehållande såväl mänskliga kvarlevor som avgjutningar och bilder av mänskliga kvarlevor
- Motsvarande digitala utställningar
- Dokumentärfilmer som på olika sätt lyfter aspekter på anatomiska samlingar eller använder dem i illustrationssyfte för filmens tema (historiskt, om döden, etc.)

---

¹⁷ De nasjonale forskningsetiske komiteene. *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*. Tredje utgåvan, 2018.

¹⁸ Engelska översättningen är betitlad *Care of human remains in museums and collections*. 2021.

- Tillgängliggörande för studenter (till exempel vid uppsatsarbete)
- Särskilda visningar och aktiviteter för skolbarn
- Medicinhistoriskt pedagogiskt material, så som böcker och bildmaterial för undervisning och populärvetenskapligt bruk

Syftena för visningar och utställningar där mänskliga kvarlevor ingår kan förstås variera. Det kan till exempel vara att illustrera evolutionära utvecklingslinjer (tillsammans med ickemänskliga kvarlevor), visa på människans roll i biologisk vetenskap och belysa tidigare levnadsförhållanden samt historiska förhållningssätt till döden och döda kroppar. Syftet kan också vara att visa upp medicinska avvikelser eller hur mänskliga kvarlevor historiskt har använts i medicinundervisning. Det kan även vara att visa och förklara hur föreställningar om ras och rasegenskaper tagit sig uttryck i samlandet av mänskliga kvarlevor och i användningen av desamma för antropologisk och rasbiologisk forskning.

Oavsett syfte måste etiska aspekter och hänsyn beaktas. Det kan vara en känslig fråga hur mänskliga kvarlevor används i utställningar och pedagogiska aktiviteter, liksom till illustrationer i böcker och informationsmaterial. Riktlinjer för museer och andra innehavare av anatomiska samlingar lyfter ett antal etiska aspekter (se till exempel Riksantikvarieämbetets vägledning). International council of museums (ICOM) skriver i *ICOM code of ethics for museums* om nödvändiga hänsyn när mänskliga kvarlevor visas i utställningar (uttryckligen för museer men applicerbart för alla innehavare av anatomiska samlingar):

Human remains and materials of sacred significance must be displayed in a manner consistent with professional standards and, where known, taking into account the interests and beliefs of members of the community, ethnic or religious groups from whom the objects originated. They must be presented with great tact and respect for the feelings of human dignity held by all peoples.

Ett krav som ställs på denna typ av användning är att det alltid ska finnas ett tydligt syfte, klagjord kontext och förklarande text när mänskliga kvarlevor visas i utställningar. Särskild hänsyn måste tas när det gäller kvarlevor från ursprungsfolk och andra minoriteter, men generellt krävs att hänsyn visas gentemot etniska, religiösa och andra grupper i samhället. Flera riktlinjer understryker behovet för samlingsinnehavare av att lokalt ta fram riktlinjer för hanteringen av mänskliga kvarlevor för medicinhistoriskt bruk. Liksom med forskning framstår det som rimligt att endast tillåta medicinhistoriskt bruk i enlighet med i förväg uppställda kriterier och efter någon form av prövning.

8. ARBETSGRUPPENS REKOMMENDATIONER

Nedan presenteras och motiveras arbetsgruppens rekommendationer till rektor avseende hur det fortsatta arbetet med Karolinska Institutets anatomiska samling bör bedrivas. Vi har valt att samla dem under en bakåtsyftande och en framåtsyftande rubrik.

8.1. Rekommendationer med avseende på handlingar och händelser i det förflutna

Karolinska Institutet kan inte göra det gjorda ogjort. Däremot kan universitetet välja att förhålla sig till det förgångna på olika sätt. En möjlighet är att försöka skyla över det som skett och låtsas som att inget har hänt eller hävda att det inte längre spelar någon roll för att det var länge sedan. En annan, enligt arbetsgruppen bättre, möjlighet är att vara öppen med det som har skett, erkänna förgångna fel och öppet medge allvarlighetsgraden av det som har hänt och gjorts. Karolinska Institutet kan också öppet axla ansvaret för felaktigheter som har begåtts i dess verksamhet eller i dess namn i det förflutna likväl som i nutid, oavsett om det rör sig om övergrepp mot individer eller samhällen, främjande av en rasistisk världsbild eller något annat.

Oavsett om en handling har varit formellt sanktionerad av Karolinska Institutet eller inte när den utförts får det anses att universitetet har del i ansvaret för sådant som har gjorts av dess anställda i dess namn, om inte universitetet tydligt tagit avstånd i förväg. Att Karolinska Institutet står ansvarigt betyder inte att enskilda individer nu anställda vid universitetet bär personligt ansvar för förgångna handlingar, däremot kan de bära ansvar för hur universitetet i nutid förhåller sig till sitt förflutna. Genom den här rapporten, och framför allt genom den genomgång medicinhistorikern Helena Ek gjort för arbetsgruppens räkning, har etiskt problematiska och tvivelaktiga handlingar som utförts i Karolinska Institutets namn eller för dess verksamhet lyfts fram. Arbetsgruppen uppfattar att sådan dokumentation har ett värde och att öppenhet kring detta är en viktig del i ett konstruktivt förhållningssätt från universitetets sida.

Hur man eventuellt går vidare från ett konstaterande att felaktigheter begåtts i det förflutna till utförandet av handlingar i nutid, så som formella offentliga ursäkter, bör noga avvägas från fall till fall och i kommunikation med berörd part. Det är inte självklart att en formell offentlig ursäkt är påkallad, men det kan tänkas att det finns omständigheter i enskilda sammanhang där detta är påkallat – eller rimligt och konstruktivt.

För den händelse en offentlig ursäkt allvarligt övervägs är det av vikt att den hanteras med stor noggrannhet för att den ska tas på allvar och uppfattas som ärlig. En offentlig ursäkt får inte bli en tom gest och ska inte riskera att bli missriktad eller gälla något som man inte gärna kan ta ansvar för. Exakt vad vill man be om ursäkt för? (Är det för forskning, för en samlingspraktik, för användning i medicinhistoriska utställningar eller för användning av fotografier i böcker eller vid föreläsningar? För en generellt nedlåtande hållning? Eller något annat?) Närmare bestämt vilka händelser avses? Vem eller vilka är adekvata mottagare av ursäkten? (Det kan finnas flera potentiella mottagare som uppfattar sig som legitim part – går det att avgöra vem eller vilka som har rätt?) Och vem är det som närmare bestämt bör be om ursäkt? (Karolinska Institutet? Svenska staten i form av vår regering? Både och? Även andra?) Arbetsgruppen menar inte att detta är frågor som omöjligt kan besvaras efter vederbörligt utredande, däremot att det är viktigt att det blir rätt.

8.2. Framåtsyftande rekommendationer avseende Karolinska Institutets anatomiska samling

Nedan presenteras rekommendationer rörande bevarande kontra olika former av avveckling, repatriering samt användning för forskning och medicinhistoriskt bruk.

8.2.1. Hantering av den anatomiska samlingen vid Karolinska Institutet

- Gemensamma nationella riktlinjer bör vara ett långsiktigt mål för hantering av anatomiska samlingar vid de universitet i Sverige som innehar sådana samlingar. Dessa gemensamma riktlinjer bör, utöver hantering av ursprungsfolk och minoriteter, även beskriva hur svenska kvarlevor som inte tillhör någon minoritet ska hanteras. Det interna arbetet med Karolinska Institutets anatomiska samling bör fortgå även i avsaknad av sådant gemensamt arbete.
- Representanter för berörda parter, såsom ursprungsfolk, minoriteter och andra behöriga representanter för kvarlevor i Sverige och i utlandet, ska beredas möjlighet att få insyn i samlingens innehåll och en god kommunikation ska upprättas i de fall där kvarlevor kan knytas till en viss grupp.
- Den anatomiska samlingen vid Karolinska Institutet är inte så omfattande att detta för med sig sådana kostnader att det finns starka ekonomiska skäl att minska samlingens omfattning.
- Det faktum att det finns kvarlevor från många delar av världen talar för att det inte finns någon gemensam religiös grund att utgå ifrån vad gäller frågan om bevarande kontra begravning. Något givet etiskt svar på frågan om bevarande eller ej tycks heller inte finnas.
- En aspekt som talar för bevarande är möjliggörandet av repatriering. Om samlingarna avskaffas i sin helhet och begravs eller kremeras omöjliggör det framtida repatriering – grupper och kulturer varifrån kvarlevorna är hämtade kan då inte återbörda dessa. Det kan finnas både sorg och upplevd skada i detta (utöver den som rör hur kvarlevorna hamnade i samlingen).

8.2.2. Repatriering

- Karolinska Institutet ska facilitera repatriering. Givet att legitima krav av behörig representant föreligger ska repatriering gå före andra intressen relaterade till den anatomiska samlingen, så som forskning och medicinhistoriskt bruk.
- Karolinska Institutets hantering av repatrieringsfrågor ska följa internationella riktlinjer och nationell lagstiftning.
- Noggrannhet och grundlighet är ledord för repatriering – det måste bli rätt.
- För att möjliggöra repatriering är det viktigt att kartläggningen av den anatomiska samlingens innehåll fortsätter (i för detta relevanta avseenden) och att information görs tillgänglig och sökbar på Internet på ett flertal språk.
- Om Karolinska Institutet innehar känslig information om ursprungsfolk eller minoriteter bör man begrunda hur informationen delges. Det kan exempelvis vara av vikt att kommunicera med berörd part först.
- I den mån Karolinska Institutet aktivt uppsöker ursprungsfolk, minoriteter och nationer med kvarlevor i universitetets samling ska det primära syftet vara att informera, inklusive informera om möjligheten till repatriering. Karolinska Institutet har ingen anledning att *förorda* repatriering, men ska möjliggöra den och facilitera om önskan finnes. Alternativa lösningar, som tas fram i samråd med och efter godkännande av berörd part och går ut på

att kvarlevor finns kvar i samlingen och kan beforskas efter tillstånd på Karolinska Institutet internt och av berörd part, är lika legitima som repatriering.

- Karolinska Institutet bör vara berett att stå för kostnader som uppkommer i samband med repatriering.

8.2.3. Forskning på kvarlevor i den anatomiska samlingen

- Forskning bör kunna bedrivas på kvarlevor i Karolinska Institutets anatomiska samling.
- All forskning på samlingen bör, utöver sedvanligt etikgodkännande, i förväg utvärderas och godkännas av en särskild kommitté bestående av minst en medicinhistoriker, en etiker, en representant för forskning vid Karolinska Institutet samt en extern expert (exempelvis en osteoarkeolog).
- Forskning på kvarlevor som ingår i ett pågående repatrieringsärende ska inte tillåtas.
- Forskning på kvarlevor med koppling till ursprungsfolk eller annan erkänd minoritet bör endast tillåtas efter godkännande av erkänd representant från minoritetsgruppen.
- Särskilda riktlinjer bör tas fram för forskning på Karolinska Institutets anatomiska samling. Dessa ska syfta till att värna människovärdet men inte utesluta kunskapsfrämjande verksamhet. I arbetet med att ta fram sådana riktlinjer bör hanteringen på andra svenska och internationella institutioner beaktas. Ursprungsfolk och minoriteter bör involveras i detta arbete.

8.2.4. Medicinhistoriskt bruk av den anatomiska samlingen

- Karolinska Institutets anatomiska samling bör kunna användas för medicinhistoriskt bruk.
- Fotografier av kvarlevor i den anatomiska samlingen bör kunna användas för medicinhistoriskt bruk, om särskilda skäl talar för det.
- All sådan användning (i punkterna ovan) bör i förväg utvärderas och godkännas av en särskild kommitté bestående av minst en medicinhistoriker, en etiker och en övrig representant för Karolinska Institutet.
- Medicinhistoriskt bruk av kvarlevor som ingår i ett pågående repatrieringsärende ska inte tillåtas.
- Medicinhistoriskt bruk av kvarlevor med koppling till ursprungsfolk eller erkänd minoritet bör beviljas restriktivt och endast efter godkännande av erkänd representant.
- Särskilda riktlinjer bör tas fram för medicinhistoriskt bruk av Karolinska Institutets anatomiska samling. Dessa ska syfta till att värna människovärdet men inte utesluta kunskapsfrämjande verksamhet. I arbetet med att ta fram sådana riktlinjer bör hanteringen på andra svenska och internationella institutioner beaktas. Ursprungsfolk och minoriteter bör involveras i detta arbete.

Bilaga 1: Arbetsgruppens sammansättning

Ordinarie ledamöter i arbetsgruppen:

Ninib Baryawno, representant för Junior Faculty och Fakultetsrådet, Karolinska Institutet¹⁹

Sven-Erik Brodd*, professor emeritus i kyrkovetenskap, Uppsala universitet

William Bülow, forskare i tillämpad etik, Uppsala universitet

Gert Helgesson*, professor i medicinsk etik, Karolinska Institutet (*ordförande*)

David Makari, studentrepresentant, Medicinska föreningen, Karolinska Institutet²⁰

Jane Reichel*, professor i förvaltningsrätt, Stockholms universitet

Liv Nilsson Stutz, professor i arkeologi, Linnéuniversitetet²¹

Tre av medlemmarna i arbetsgruppen (*) ingår i Karolinska Institutets etikråd.

Till arbetsgruppen har följande varit adjungerade:

Olivia Andersson, studentrepresentant, Odontologiska Föreningen, Karolinska Institutet

Olof Ljungström, docent i idéhistoria och enhetschef vid Medicinens historia och kulturarv, Karolinska Institutet

Kirsti Strøm Bull, professor emerita i privaträtt, Universitetet i Oslo

Eva Åhrén, chef för Medicinens historia och kulturarv, Karolinska Institutet

---

¹⁹ Ersatte Shireen Sindi i februari 2022.

²⁰ Ersatte Cecilia Magnusson i juni 2022.

²¹ Ersatte i januari 2022 Thomas Söderqvist, professor emeritus i medicinhistoria, Köpenhamns universitet, som lämnade arbetsgruppen i december 2021.

Bilaga 2: Arbetsprocessen

Arbetsgruppens uppdrag har i praktiken haft flera beståndsdelar: å ena sidan att sätta sig in i problematiken kring anatomiska samlingar och leverera enligt uppdragsbeskrivningarna – å andra sidan att ta sig an dessa uppgifter på ett sätt som stimulerar till diskussion och reflektion, inte minst bland Karolinska Institutets anställda och studenter. I beskrivningen till denna del av arbetsgruppens uppdrag lyftes dessutom inkludering av ursprungsfolk och minoriteter i Sverige. Dessa syften har påverkat arbetsprocessen. Arbetsgruppen har utöver interna möten och diskussioner tagit in synpunkter utifrån via ett antal sammankallade expertgruppsmöten. Arbetsgruppen har också delat med sig av insikter och erfarenheter på vägen fram mot denna rapport. Här är några av de steg som tagits, utöver enskilda kontakter:

- Regelbunden återkoppling och diskussion med Karolinska Institutets etikråd.
- Regelbunden återkoppling till KIs ledning och ett par möten om uppdrag och arbetsordning.
- Helena Ek, fil. dr. i idé- och lärdoms historia, fick under hösten och vintern 2021–2022 i uppdrag att ta fram underlag för historik och nutidsbeskrivning av den anatomiska samlingen till rapporten. Ek deltog vid flera av arbetsgruppens möten under hösten 2021 och våren 2022 för att diskutera uppdraget och sin översikt.
- Fyra informationsbrev om arbetsgruppens arbete med mera sändes ut under våren 2022 till minoriteter i Sverige (som valt att stå på sändlistan).
- Expertmöte 1: forskning avseende anatomiska samlingar (8 februari 2022).
- Expertmöte 2: juridik avseende anatomiska samlingar (21 februari 2022).
- Presentation av arbetsgruppens arbete på Institutet för framtidsstudier (23 februari 2022).
- Seminarium i Etikrådets regi: "Karolinska Institutets mänskliga anatomiska samlingar: vad finns, hur samlades det in och vad bör göras?" (29 mars 2022).
- Expertmöte 3: internationell expertis med erfarenhet av förvaltning av anatomiska samlingar, inklusive repatriering, forskning och medicinhistoriskt bruk (5 april 2022).
- Följande bereddes tillfälle att inkomma med synpunkter på en preliminär version av föreliggande rapport under en tremånadersperiod maj–augusti 2022:
  - Fakultetsrådet, Karolinska Institutet
  - Judiska Centralrådet
  - Junior Faculty, Karolinska Institutet
  - Karolinska Institutets etikråd
  - Karolinska Institutets kulturråd
  - Medicinens historia och kulturarv
  - Medicinska Föreningen, Karolinska Institutet
  - Odontologiska Föreningen, Karolinska Institutet
  - Sametinget
  - Studentföreningen STRÅVA
  - Svenska Tornedalingars Riksförbund
  - Sverigefinska Riksförbundet
  - Sveriges Romerförbund
  - samt Karolinska Institutets 22 institutioner

Karolinska Institutets kulturråd, Medicinens historia och kulturarv (KI), Medicinska Föreningen (KI), Odontologiska Föreningen (KI), Sametinget samt Svenska Tornedalingars Riksförbund inkom med synpunkter. Sverigefinska Riksförbundet tackade för möjligheten att inkomma med synpunkter men valde att avstå. I en slutlig version av rapporten har vissa justeringar gjorts med anledning av inkomna synpunkter.